

תורה ומדינה הלכה למעשה - אכיפת החוק כנגד מעלימי מס-דין מוסר

- המקורות בגמ' העוסקים בדין מוסר, מגלים בפנינו דין שנראה במבט ראשוני תמוה מאוד. מצד אחד ניתן לראות במפורש מהגמ', וכן נפסק גם להלכה, שהדיון בדין מוסר עוסק בראש ובראשונה בחובת פיצוי של המוסר כלפי הנמסר, ואומרת הגמ' שאין חובה ממונית לפיצוי של הנמסר לידי השלטונות, משום שע"פ גדרי הנזקים הרגילים, אדם המוסר ממנו של גוי לשלטונות, גורם במעשהו להיזק בדרך של גרמא בלבד. שהרי מי שבפועל יזיק ויקח את הממון שלא כדין, הינו השלטון. ולמעשה האדם שמסר את ממון חברו לשלטון, רק סייע בעד השלטון לבצע את זממו. מאידך גיסא, העונשים המוטלים על המוסר הינם במבט ראשוני לא מידתיים בעליל. מהגמ' עולה שלמוסר אין חלק לעולם הבא. עוד עולה כי המוסר שייך לקבוצת חוטאים שעליהם נאמר שמורידין אותם לבור ולא מעלין, כלומר, יש להורגם. כך גם עשו האמוראים הלכה למעשה, כאשר היה ברור להם שהאדם מתכוון למסור ממון חברו. החמרת הענישה בדין מוסר גרמה לראשונים להבין שביסוד דין זה עומד יותר מאשר סתם נזק ממוני של אדם המזיק רכוש של חברו, או גונב ממנו דבר מה. אלא כדברי הגמ' שכאשר נופל ממון האדם לידי השלטונות הגויים, לא ניתן לדעת מה יהיה באחריתו, לא רק של הממון, כי אם גם של האדם עצמו. לא פעם אדם רצה להגן על ממנו מפני השלטון הבא לקחת ממנו את רכושו, או אז יפעיל השלטון את כוחו, ועלול אף להביא איש יהודי זה עד לכדי מוות חלילה. ע"פ הבנה זו אמרו הראשונים שחידוש הגמ' בדין מוסר הינו, שיש לאדם המוסר ממון חברו לשלטון הנוכרי, דין רודף. מכיוון שעלול להיווצר מצב בו מסירת ממון תמימה זו תיהפך, בגלל רשעותו של השלטון, להריגתו של אותו אדם, שיעמוד וינסה להגן על ממנו מפני הרוצים לקחתו ממנו. **יוצא כי החידוש בדין מוסר הינו שלמרות שאין כאן רדיפה ישירה אחרי אדם להמיתו, ולמרות שהמסירה אינה מביאה לידי הרג ודאי של הנמסר, מ"מ מחדשת הגמ' שבגלל שישנה סבירות משמעותית להריגה זו, נחשב הדבר כאילו המוסר הינו רודף לכל דבר ועניין, לכן, כפי שגם נראה בפוסקים, כל דיני רודף חלים עליו. כגון, שלמרות שמותר להורגו, אם ניתן למנוע ממנו למסור בלא הריגתו יש לעשות כן ולא להורגו, כפי שאנו מוצאים גם בדין רודף, שאם ניתן להציל הנרדף באחד מאבריו של הרודף בלא להורגו, אסור להורגו. אולם כל דיני רודף החלים על המוסר ממון חברו לשלטון הנוכרי, חלים כל עוד טרם מסר חברו בפועל לנוכרי, אולם כאשר כבר עשה זאת, נחשב הוא כרודף שביצע זממו והרג את הנפש. במצב זה, אין כל היתר להרוג את הרודף בלא דין ולא משפט, כ"ש אם הרודף לא הצליח במשימתו, אין להורגו על עצם מחשבתו. לכן, כאשר מסר אדם את ממון חברו לשלטון הנוכרי, ונמצא שרק גבו ממנו את כספו ותו לא, אין כל סיבה לחייב את המוסר מיתה, ובוודאי לא מיתה במשפט שדה כדין רודף. אי לכך אחר מעשה המסירה, עובר הדיון לכדי דיון ממוני בלבד, שגם ממנו יפטר המוסר, כיוון שע"פ גדרי נזק רגיל נחשב הוא כמזיק בגרמא בלבד. גם אחר השוואת דין מוסר לרודף נראה שישנה החמרה יתרה על דיני מוסר, יותר מאשר דיני רודף. שהרי המוסר ממון חברו, אין לו חלק לעולם הבא. לכן מובא בדברי המרדכי, שהחמרה היתרה כלפי המוסר ממון חברו לשלטון הגוי הינה, משום שעשה מעשה מכוער כדבריו. מפני שהניסיון של אדם מישראל לערב גויים בסכסוכים פנימיים שיש לו עם אדם אחר מישראל, יש בהם מימד של חילול ה', שעליו כבר נאמר במספר מקומות בגמ' שעוון זה, הינו מן החמורים שיש. בניגוד למקרים רבים בהם ישנה הפרזה בשימוש במושג זה, מבין המרדכי שבדין מוסר, יש חילול ה' הלכה למעשה, לכן העונשים כלפיו חמורים מאוד, כפי שתקנו חז"ל. כמובן שכל זאת בנוסף למצבים בהם גם להבנת המרדכי כפי שמובא בפשט דברי הגמ', יש משום דין רודף, כשישנה סכנה ממשית לחיי הנמסר. אך אין זו הסיבה המרכזית לחומרה הגדולה שהענישו חז"ל את המוסר בעולם הזה ובעולם הבא, משום שלעיתים רבות אין סכנת מיתה על הנמסר כלל ועיקר.**
- דין מוסר הקלאסי שבו עוסקת הגמ', הינו באדם שבלא כל סיבה ממשית החליט שהוא מעוניין לערב את השלטונות הגויים בסכסוך שיש לו עם חברו היהודי. במצב זה, אכן מובנים דברי הראשונים הנ"ל, הסוברים שאין כל היתר למסור, ואף עונשו חמור מאוד כדלעיל. אולם, כאשר מדובר על אדם שמערב את השלטונות הגויים בעקבות הצקה בלתי פוסקת שגורם לו אדם מסוים, כבר מסתפקים האמוראים בגמ', שמא במצב זה יש להתיר לאדם למסור חברו לשלטונות הגויים. משום שכל מטרתו הינה להפסיק את ההצקות, וזו הדרך היחידה הנראית לעין, שתגרום לו להפסיק בהצקות אלו. **למעשה אומרת הגמ', שלא בכל הצקה שהיא ניתן למסרו לשלטונות, משום שכוכור בדין מוסר ישנה סכנה שבעקבות המסירה ייהרג אדם פלוני, לכן חששו חז"ל מאוד להתיר דין זה משום הצקה כלשהי. גם לדעת המרדכי, הנותן פחות חשיבות לסכנת ההרג של השלטונות, ועיקר הטעם של דין מוסר לדעתו הינו מפני חילול ה', נראה שכיוון שמדובר בעברה חמורה מאוד, היד לא קלה על ההדק להתיר לו גם אם מציק לו אדם מסוים. אולם כאשר אדם מטריד ציבור וקהילה יהודית שלמה מותר למסרו. אך מבררים הפוסקים, שגם היתר זה הינו רק משום תקנה מיוחדת של חז"ל, ע"י שימוש בכח ההלכתי שיש בידם לעקור דבר מן התורה, אך מעיקר הדין אין היתר למסור אדם המציק לציבור, כשם שאסור לעשות כן לאדם המציק ליחיד. לעומת זאת, כאשר המוסר רוצה להציל ממון המגיע לו בדין, והדרך היחידה להוציא זאת הינה ע"י פניה לשלטונות הגויים, נחלקו הראשונים, וכן מובאת מחלוקת זו להלכה, האם באופן זה יש למוסר זה דין**

מוסר לכל דבר ועניין, או שדין מוסר אין לו, משום שכל מטרתו הייתה להציל את ממונו, ולא מצא דרך אחרת לעשות כן. מחלוקת ראשונים זו נובעת ממחלוקת בטעם חומרתו של איסור מוסר המובאת לעיל. לדעת הוסברים שעיקר חומרת האיסור, מפני היות המוסר רודף בגרמא, שחמור ע"פ הגמ' כרודף לכל דבר, הסיבה היחידה שיהיה מותר למסור אדם הינה, רק כאשר ישנה סכנת חיים כלשהי, וממילא כיוון שאדם זה בעצמו מסכן את חייו, כשם שמותר להציל עצמו בכל דרך אפשרית, ממילא מותר גם למסרו. אך כל עוד אין זה המצב, אף שמצוי אצלו ממון שלו ואין דרך להוציאו מידו, אסור לו למסרו. אולם, לדעת הוסברים שחומרת דינו של מוסר הינו מפאת חילול ה' שיש בדבר, יש בהחלט מקום לומר, שכאשר אדם לא סתם מצער אותו, אלא חייב לו כסף, יכול הלה לפנות לרשויות, ע"מ שישעו לו להוציא הכסף מידי חברו. כיוון שלהלכה הובאו שתי הדעות ממילא נראה שהפוסקים הביאו שני הטעמים הנ"ל להלכה.

- למרות המחלוקת הנ"ל בדין מוסר, כאשר כל כוונתו הינה לטובתו ולהוצאת כספו המגיע לו כדין מידי חברו, ישנה תמימות דעים במקרה בו אדם מכה חברו באופן סדיר ורציף, או שבמעשיו גורם לכך שיעלילו השלטונות על קהילה היהודית כולה. באופן זה, אם ישנה התרשמות שישנו חשש אפילו רחוק שהכאות או מעשים אלו יביאו לכדי סיכון המוכה והקהילה כולה, ע"פ דברינו לעיל מובן אם כן, שלכל הדעות תהיה המסירה מותרת, ואף ראויה. מפני שגם אם הסבירות לגרימת מוות כתוצאה ממעשים אלו נמוכה, ס"ס גם הסבירות לגרימת מוות כתוצאה מהמסירה אינה גבוהה מאוד, ולכן תהיה מותרת המסירה לכל הדעות והשיטות, וכן הובא הדבר להלכה. בנוסף אמרו הפוסקים, שכאשר יש במסירה משום הפרשת האדם מהאיסור שעושה, ממילא אין כאן מסירה. אולם נראה שסברא זו מועילה רק לדעת הסוברים לאסור מסירה מפני חילול ה', שלשיטה זו כאשר ישנה סיבה משמעותית למסירה הינה מותרת כפי הנראה מהיתר המסירה באדם החייב לו כסף, אך לסוברים שמסירה אסורה משום דין רודף, אין הרצון להפריש מאיסור מתיר הריגת אדם.
- כחלק מהדיון ההלכתי בדין מוסר דנו הפוסקים, האם מותר לשמש בתפקידי אכיפה שונים מטעם הממשל. במבט ראשון נראה שאם ישנו איסור מוסר, כ"ש שאסור שכל עבודתו ומלאכתו של אדם, תהיה מסירת יהודים לשלטונות. אולם מצאנו כבר בגמ', וכן הובא הדבר להלכה, שמותר לאדם לעבוד כפקיד שומה ברשות המיסים, וכן להיות שוטר וכדומה. כבר הראשונים בהבנת הגמ' עוסקים בחילוק בין אדם המוסר חברו מכל סיבה שהיא, לבין אדם שזוהי עבודתו ואומרים, שכאשר מדובר באדם שעבודתו הינה להיות שליח של השלטון לאכוף החוק וגביית המיסים, עושה הוא את תפקידו מכח דינא דמלכותא, שבלעדיו תימוט הארץ כדברי הרשב"א המובאים בב"י. ע"פ דברים אלו שנפסקו גם להלכה נראה, שהסיבה שמותר לשמש בתפקידים מעין אלו הינה, שבלא תפקידים אלו, ובלא אכיפת החוק במדינה, יוצר מצב של פיקוח נפש ציבורי לכלל אזרחי המדינה, מצב זה מצדיק מסירה לשלטונות, אפילו במצב של שלטון העלול להוציא להורג אדם זה, שהרי ע"פ הכלל שהבאנו לעיל, כאשר יש בהימנעות מהמסירה סיכון של חיי אדם, וכ"ש התמוטטות של כלל המדינה מותרת המסירה. אולם מביאים הראשונים, שאליהו הנביא נזף בתנאים שהתמנו לתפקיד זה, ולכן בכ"ז אין בכך מידת חסידות לעשות כן, אלא ככל דבר מעין זה, ראוי להשאיר עבודה זו לאחרים שוודאי ימצאו. כל זאת כאשר אין בעצם קיומה של המדינה אידיאל בפני עצמו. אולם נראה שבמדינת ישראל, לא רק שאין איסור לשמש בתפקידים אלו, אלא מצווה יש בכך. משום שע"י תפקידים אלו, אנו למעשה בונים את מדינת ישראל שהיא, כפי שלמדנו רבותינו, יסוד כסא ה' בעולם. אי לכך נראה שבניגוד לדברי הפוסקים, האומרים שאין איסור לשמש בתפקידי אכיפה ושיטור במדינות שונות בעולם תחת שלטון גויי, אך אין זו מידת חסידות, נראה שבמדינת ישראל יש בכך משום מידת חסידות, ואף מצווה יש בדבר. בפרט לסוברים שתוקף חוקי מדינת ישראל בימינו אינם רק מכח דינא דמלכותא, אלא מכח "משפט המלך" ויש תוקף איסורי במעבר על חוקי המדינה, ולא רק תוקף ממוני של גזל.
- כל דברנו עד כה יצאו מנקודת הנחה, שגם כיום חל דין מוסר. אולם, כפי שכבר הבאנו לעיל בדברי הראשונים, היסוד לחומרתו של דין מוסר נובע, לפי מרבית הראשונים, מכח העובדה שכאשר מוסרים אדם לשלטונות, יש חשש מפני הריגתו. ע"פ זה מובנים לחלוטין דברי ערוך השולחן הסובר שכיום במדינות מתוקנות לא שייך כלל איסור מוסר, משום שהחשש מפני הריגתו של הנמסר על לא עוול בכפו, הינו זניח, ולא ניתן להגדיר את המסירה, כסניף של איסור רודף. אולם נותר לנו הטעם השני המובא בדברי הראשונים- חילול ה' שיש במסירה זו. טעם זה שייך, גם כאשר מדובר במצב בו אין חשש הריגה, וכפי שהסברנו נראה שבין השאר הסיבה שבגללה ממאן המרדכי בחיבור בין רודף למוסר הינה, שהסיכוי שאכן אותו נמסר ייהרג הינו זניח מאוד. ע"פ יסוד דין זה, אכן מביא הרב פיינשטיין להלכה, שגם כיום קיים דין מוסר, על אף שהחשש מפני הריגתו של הנמסר הינו זניח, מכיוון שהשלטון לא דן ע"פ דין תורה, וממילא נותן עונשים שאין להם יסוד בתורת ישראל. על יסוד פסק זה, סומכים רבים מהציבור החרדי, ונמנעים מלמסור אדם לשלטונות אף בא"י, משום שע"פ יסוד זה, אין הבדל בין מסירה לשלטונות גויים, לבין מסירה לשלטון יהודי שלא דן ע"פ תורת ישראל. לעיתים נמנעים מלדווח לשלטונות, אף במצבים קיצוניים של אלימות וכדומה. אולם נראה שבמקרים של אלימות וכדומה, גם הרב פיינשטיין מודה שיש בכך חיוב

למוסרם למלכות, ויש בכך אף מצווה, משום שזו הדרך היחידה למנוע מאדם זה להמשיך לעשות עברות, ומכיוון שחשש הריגה אין כאן, וישנה סיבה משמעותית למסירתו, לכן גם לדעת המרדכי יהיה הדבר מותר. נראה שגם להבנת הרב פיינשטיין, אין במסירה בזמן הזה, כאשר ישנה סיבה משמעותית למסירה, את חומרת איסור מוסר, שהרי הוא מביא בהוכחותיו מקרים מהגמ' שאינם קשורים ישירות לדין מוסר, אלא לעובדה שאסור לדון שלא ע"פ דיני תורה, וגם לדבריו מותר לשמש כפקיד שומא וכדומה, וכפי שהוכחנו במדינת ישראל יש בכך אף מימד של מצווה. נמצאנו למדים, שמכיוון שס"ס לדברי הרב פיינשטיין יש איסור מסירה לשלטונות, שהעונשים הניתנים בהם אינם ע"פ דיני תורה, והנזק שנגרם לכלל האזרחים מהעלמה ספציפית זו הינו זנית, ראוי לחשוש לדברי הרב פיינשטיין, ולא לדווח על אדם המעלים מס לשלטונות. אולם יש לציין שע"פ דעת המרדכי, שרק היא רלוונטית לדין מוסר במשטרים דמוקרטיים כבימינו, כאשר יש סיבה ממונית למסירה, אין דין מוסר, וממילא אדם המדווח לרשויות המס על העלמת מס של חברו, למעשה לא מתכוון להזיק לו בכך, אלא לגרום לכך שלקופת המדינה יכנס עוד כסף, ובכך לא יטילו עוד מיסים עליו ועל שכמותו שמשלמים מס, או לחילופין יהיה כסף רב יותר להשקעה במשימות לאומיות חשובות ככלכלה וביטחון וכדומה. בנוסף, ע"י דיווח זה מצילים את מעלים המס מפני איסור גזל, ויש בכך גם מצווה, נראה שהרוצה לדווח על אדם המעלים מס יכול לעשות כן מעיקר הדין. אולם, לא ראוייה הפעולה שעשו שלטונות המס בפתחתם את מוסד "המלשינון", שתפקידו לבקש מהציבור עזרה בדיווח על מעלימי מס. משום שלמרות שישנם אנשים שרק רוצים להפריש את חבריהם מאיסורים, ולעזור לקופת המדינה, ישנם גם כאלו שרוצים מסיבות אלו ואחרות, להזיק למתחרים שלהם, באופן זה ההלשנה לשלטונות תהיה אסורה. וכיוון שאין פיקוח על סיבת ההלשנה, לכן מן הראוי להימנע מפתחת מוקד הלשנות מעין זה אולם אדם שבאופן פרטי בטוח בכוונתו למסירה מהסיבות המותרות המפורטות לעיל, יכול לעשות כן ואף מצוות הפרשה מאיסור יש בכך, אולם בגלל חומרת איסור מוסר, יש צד להימנע מדרכי הלשנה כאלו, ולנסות להניא את מעלים המס ממעשהו האסור בדרכים אחרות. מאידך גיסא, מוטל על רשויות המס שלא לזרוק את האחריות על הגדלת קופת המדינה ע"י אכיפת מעלימי המס על הציבור, אלא לראות כיצד הינם מגבירים את האכיפה, מתוך ההבנה, שהיא גם היסוד להיתר עיסוקם בתחום זה, שבלא הם מדינת ישראל שהיא ראשית צמיחת גאולתנו לא תחזיק מעמד, ודואגים גם לכך שבשיקולי האכיפה יוכנס גם השיקול, כיצד ניתן להפריש את מעלימי המס מעברתם, ולא רק כיצד המדינה תוכל להרוויח יותר כסף. באופן האחרון, שרק הוא נלקח בחשבון ברשויות המס כיום, לא מתעסקים עם המוני מעלימי מס שהינם עסקים קטנים וזניחים, משום שמעדיפים להתעסק עם העלמות מס הגדולות, שהם יניבו הכנסות משמעותיות למדינה. אולם ראוי לראות כיצד מתייחסים גם למעלימי המס הקטנים, אשר עוברים על איסורי גזל הרבים דבר יום ביומו, והיחידים שיכולים למנוע אותם מלעשות כן הינם רשויות המס.